

МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ З КОМПОНЕНТАМИ *КАРДІ(О)-* ТА *СЕРЦ(Е)-* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

© Германович Г. О., 2016

У статті розглянуто українські медичні терміни-композиції з міжнародним компонентом *карді(о)-* й українським відповідником *серц(е)-*. Порушено проблему взаємозаміни таких лексем. Виявлено їхню продуктивність і словотвірну мобільність. Перспектива статті полягає в тому, що терміни із соматичними компонентами потребують подальшого вивчення щодо з'ясування їхньої продуктивності та мобільності.

Ключові слова: українська мова, медичні терміни-композиції, лексико-семантичні групи, парадигматичні відношення, продуктивність.

Ukrainian medical terms-composites with international components *cardi(o)-* and Ukrainian equivalent *heart* have been studied in the article. The problem of their interchange was brought up. It has been defined their productivity and word formation mobility. The outlook of the article is that the terms with somatic components need further studying concerning determination of their productivity and mobility.

Keywords: Ukrainian language, medical terms-composites, lexical-semantic groups, paradigmatic relations, productivity.

Невід'ємною складницею терміносистеми є українська медична термінологія. Загальні питання створення медичних термінів були і є актуальними нині, оскільки більшість із них – чужомовні, зазвичай, походять із латинської та грецької мов.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. розглядали й детально описували українську медичну термінологію Н. П. Місник, Н. П. Литвиненко, Г. О. Золотухін, Л. А. Пиріг, Л. О. Симоненко, Т. В. Лепеха, Г. М. Дидик-Меуш, М. В. Дмитрук, В. В. Калько, Т. Г. Файчук, О. М. Вікторіна, Н. З. Цісар, Н. О. Гимер, І. М. Іваненко, Т. О. Луковенко, О. С. Стрижаковська, Д. Ю. Сизонов, Ю. О. Бражук й інші. Наприклад, Т. В. Лепеха працювала над лексико-семантичними та словотвірно-структурними особливостями судово-медичної термінології [3], Г. М. Дидик-Меуш досліджувала медичну номенклатуру в пам'ятках української мови ХVI–ХVIII ст. [1], Н. П. Місник досліджувала формування української медичної клінічної термінології [5], Н. З. Цісар вивчала вторинну номінацію в системі української медичної термінології [10] тощо.

Аналізуючи лексичний склад фахового мовлення медика, основну увагу надавали термінологічній лексиці. Медична лексика є однією з найдавніших фахових термінологій. Її формували як на світовій, так і на власній мовній основі. Розвиток і вдосконалення медичної термінології можна простежити за науковими працями, фаховими посібниками, медичними словниками.

У статті звернемо увагу, чи відповідають медичні терміни зі соматичними компонентами *карді(о)-* та *серц(е)-* таким вимогам термінологічної норми: 1) співвіднесення терміна з поняттям; 2) однозначність терміна в межах певної термінологічної системи; 3) термін має бути точним; 4) термін має бути нейтральним; 5) термін має бути системним; 6) у терміна має бути чітка дефініція; 7) термін має бути коротким (стислим) щодо вислову; 8) у терміна не має бути синонімів чи омонімів у межах однієї терміносистеми; 9) термін має бути доброзвучним і словотвірно-мобільним; 10) термін має відповідати нормам літературної мови [2, с. 57–58].

Мета статті: схарактеризувати українські медичні терміни зі соматичними компонентами *карді(о)-* та *серц(е)-* за лексико-семантичними групами й відношеннями. Виявити їхню словотвірну

мобільність у сучасній українській літературній мові. **Об'єкт дослідження** – медичні терміни із соматичними компонентами. **Предмет** – їхні лексико-семантичні ознаки, особливості термінів із запозиченими й національними компонентами. **Матеріал** зібрано з: «Медичного ілюстрованого словника Дорланда» (2007), «Українсько-латинсько-англійського тлумачного словника» за ред. М. Павловського, Л. Петрух, І. Головка (1995), «Тлумачного словника медичних термінів» Н. Литви-ненко, Н. Місник (2010), «Нового словника іншомовних слів» Л. І. Шевченко, О. І. Ніки, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк (2008) та «Словника чужослів» П. Штепи (1977).

Сома (грец. *soma* тіло) 1) тіло на відміну від психіки; 2) тканина тіла на відміну від зародкових клітин; 3) тіло тканини [8, т. 2, с. 1679]. У «Новому словнику іншомовних слів» термін **сома** має два значення 1) (грец. *soma* = тіло) – мед. тіло організму, крім материнських клітин спор у рослин і клітин зародкового шляху або статевих клітин у тварин; термін увів німецький біолог А. Вейсман; 2) (д.-інд. *Soma*) – у давньоіндійській мітології – божественний галюцинований напій (сік) і божество цього напою, що відігравав важливу роль в обрядах жертвоприношень.

Окремо виділено **сомато-** (грец. *soma*, – *atos* = тіло) – у складних словах позначає «тілесний» [6, с. 570].

Актуальність дослідження термінів із соматичними компонентами зумовлена потребою встановити специфіку соматичного символу в терміні-комполіті й визначити лексико-синтаксичні особливості слів із такими компонентами. Зазначимо, що на сучасному етапі в українській медичній мові існують терміни, що мають міжнародні терміноелементи грецького чи латинського походження, а також українського походження. Лексеми зі соматичними компонентами є лише в медичній галузі. До соматичних міжнародних компонентів належать: *карді(о)-*, *гем(о)-(гемат(о)-)*, *от(о)-*, *офтальм(о)-*, *псих(о)-* тощо. В українській мові маємо такі відповідники: *кров, серце, вухо, око, голова* тощо. Серед соматичних компонентів уживають і застарілі слова, як *вуста, чоло, перст*.

Важливим компонентом у медичній галузі та в терміносистемі загалом є **карді(о)-** (український відповідник **серц(е)-**). **Карді(о)-** «(грец. *kardia* серце) частина складних слів, яка означає зв'язок із серцем чи кардіальним отвором або кардією шлунка» [8, т. 1, с. 782]. **Серце** (лат. *cor*, грец. *kardia*) внутрішній орган, серцевий м'яз, що забезпечує кровообіг [8, т. 2, с. 1591].

Найбільше лексем із цими компонентами зафіксовано в «Медичному ілюстрованому словнику Дорланда» [8]. Із компонентом **карді(о)-** налічується 86 лексем, компонент **серц(е)-** є частиною 11 лексем. У «Новому словнику іншомовних слів», який уклали Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк (2008), зазначено 24 лексеми з частиною **карді(о)-** і тільки 22 використано для позначування медичних термінів, напр.: **кардіограма, кардіограф, кардіографія, кардіолог, кардіологія, кардіоміоцити, кардіомонітор, кардіонамп, кардіопатія, кардіореанімаційний** тощо [6, с. 285]. Поза соматикою є лексеми **кардіоїда** «мат. замкнена крива лінія, що за формою нагадує контур серця» та **кардіокринум** «цибулинна трав'яниста рослина родини лілейних із широким листям і трубочатими білими духмяними квітками, росте у вологих лісах Гімалаїв і в Східній Азії» [6, с. 285].

Усі слова із компонентом **карді(о)-** позначають: 1) **процеси**: *кардіектомія, кардіоангіографія, кардіовальвулотомія, кардіоверсія, кардіогенез, кардіограма, кардіографія, кардіокайрографія, кардіокімографія, кардіоліз, кардіометрія, кардіоміотомія, кардіоперикардопексія, кардіопластика, кардіоплегія*, напр.: **кардіографія** – техніка графічного запису деяких фіз. або функційних проявів серця [8, т. 1, с. 783]; 2) **назви захворювання**: *кардіалгія, кардіектазія, кардіовальвуліт, кардіогепатомегалія, кардіодинія, кардіомегалія, кардіомеланоз, кардіоміоліпоз, кардіоміопатія, кардіопатія, кардіоперикардит, кардіорексія, кардіосклероз, кардіоцироз* напр., **кардіоптоз** – переміщення серця донизу [8, т. 1, с. 784]; 3) **такий, що стосується серця, або діє на нього**: *кардіальний, кардіоактивний, кардіогенний, кардіографічний, кардіоектомізований, кардіоінгібітор, кардіокімографічний, кардіокінетичний, кардіоліпін, кардіопатичний, кардіопілоричний, кардіоплегічний*, напр., **кардіопневматичний** – такий, що стосується серця і дихання, чи належить до них [8, т. 1, с. 784]; 4) **прилади**: *кардіовальвулотом, кардіовертер, кардіограф, кардіодиллятор, кардіоінгібітор, кардіометр, кардіостимулятор, кардіотахометр*, напр., **кардіотокограф** – прилад, який застосовують для кардіотокографування [8, т. 1, с. 785]; 5) **назви фахівців**: **кардіолог** – лікар, який займається запобіганням, діагностикою та лікуванням хвороб серця [8, т. 1, с. 783]; 6) **назви наук, спеціальності**: **кар-**

діодинаміка, кардіологія, напр., **кардіоангіологія** – мед. спеціальність, пов'язана із серцем і кровоносними судинами [8, т. 1, с. 782]; 7) **клітини, роди:** *кардіоцит, кардіобактерії, кардіовірус*, напр., **кардіовіруси** – ЕМК-подібні віруси; рід вірусів родини *Ricornaviridae*, що спричиняють енцефаломієліт і міокардит [8, т. 1, с. 782].

Слів із компонентом **серц(е)-** значно менше (11 лексем), тому їх поділено на дві групи: 1) **процеси:** **серцебиття** – повний серцевий цикл, під час якого проводиться електр. імпульс і відбувається мех. скорочення [8, т. 2, с. 1593]; 2) **такий, що стосується серця, або діє на нього:** *серцевидний, серцевий, серцево-клапанний, серцево-легеневий, серцево-нервовий, серцево-нирковий, серцево-печінковий, серцево-судинний, серцевоподібний*, напр., **серцево-судинно-нирковий** – такий, що стосується серця, кровоносних судин і нирок [там само]. Виявлено також лексему **серцевина**, яка є багатозначною, але не стосується серця – 1) центр. частина будь-чого; 2) залізний стрижень; 3) центр. частина віріона; 4) м'яка тканина у стеблах рослин; 5) м'якуш із безбарвних паренхіматозних клітин у стовбурах рослин і деяких коренях [8, т. 2, с. 1593].

Полісемію зафіксовано в таких словах: **кардіоверсія** – 1) відновлення нормального серцевого ритму електрошоком; 2) електроімпульсна дефібриляція, спрямована на припинення фібриляції шлуночків і відновлення синхронної елект. активності [8, т. 1, с. 782]; **кардіогенний** – 1) похідний від серця; спричинений нормальною чи патологічною функцією серця; 2) такий, що стосується кардіогенезу [8, т. 1, с. 783]; **кардіокінетичний** – 1) такий, що стимулює серцеву діяльність; 2) засіб, що стимулює серцеву діяльність [там само]; **кардіоміопатія** – 1) загальний діагностичний термін, який означає первинне незапальне захворювання серцевого м'язу; 2) ВООЗ вважає тільки ті захворювання, за яких до патологічного процесу втягнуто лише міокард, а причина є нез'ясованою і нема ураження ін. органів [там само]; **кардіостимулятор** – 1) прискорювач діяльності серця; 2) засіб, що прискорює діяльність серця [8, т. 1, с. 784]; **кардіотомія** – 1) кардіологічний розтин серця для усунування серцевих дефектів; 2) розтин кардіального відділу шлунка чи його кардіального отвору [8, т. 1, с. 785].

Незважаючи на полісемію того чи того слова, кожне зі значень стосується серця.

Серед опрацьованих термінів виявлено синонімію: **кардіалгія, кардіодинія** – біль у серці [8, т. 1, с. 783]; **кардіоангіографія, ангіокардіографія** – ангіографія серця і великих судин [8, т. 1, с. 66]; **кардіографія** – техніка графічного запису деяких фіз. або функційних проявів серця. Див. ще *апекс-кардіографія, кардіокімографія, ехокардіографія, електрокардіографія, кінетокардіографія, фонокардіографія, телекардіографія, вектокардіографія тощо* [8, т. 1, с. 783]; **кардіоміотомія, езофагокардіоміотомія** – розтин м'язової оболонки стравоходу і кардіографічної частини шлунка, яку виконують щоб полегшити ахалазію стравоходу [8, т. 1, с. 576]; **езофагогастропластика** – пластичне відновлення стравоходу та шлунка; **кардіопластика** [8, т. 1, с. 576]; **серцево-легеневий** – такий, що стосується серця та легень. Ін. назви *кардіореспіраторни і пневмокардіальний* [8, т. 2, с. 1593]; **кардіоспазм, ахалазія** – 1) нездатність до розслаблення гладких м'язів шлунково-кишкового тракту в будь-якій точці з'єднання однієї частини з ін.; 2) специфічна нездатність стравохідно-шлункового сфінктера до розслаблення... Ін. назва **кардіоспазм** [8, т. 1, с. 143]; **кардіоцит, міоцит** – клітина м'язової тканини [8, т. 1, с. 1076]. Синонімія простежується як серед термінів чужомовного походження, так і в українських відповідниках.

Незрідка компонент **карді(о)-** може стояти в постпозиції або всередині, але лексичне значення «частина складних слів, яка означає зв'язок із серцем чи кардіальним отвором або кардією шлунка» збережено, напр.: *ангіокардіограма, балістокардіограма, брадикардія, вазокардіографія, віброкардіограф, динамокардіографія, кінетокардіограма, лівокардіографія селективна, магнітокардіограма, мікрокардія, перикардіографія, плевроперикардит, радіокардіограма, ревмокардит, спаціокардіограма, стереокардіограф, фонокардіографія, фоноелектрокардіограф, езофагокардіограма тощо*, напр.: **акардія** – аномалія розвитку: відсутність серця [4, с. 26], **ехокардіограф** – прилад для дослідження серцевої діяльності шляхом реєстрації переміщень серця або його каналів методом ультразвукової ехографії [4, с. 841].

Компонент **карді(о)-** легко приєднати тільки до чужомовних основ, але неможливо до національних.

П. Штепа пропонує національні відповідники до слів на **карді(о)-**: *кардит* – *серцезанал*, *кардіалгія* – *серцебіль*, *кардіо...* – *серце...*, *кардіоваскулярний* – *серцесудинний*, *кардіограма* – *серцериска*, *кардіограф* – *серцерискалка*, *кардіологія* – *серцезнавство*, *кардіосклероза* – *серцева-пнінь* [11, с. 143]. А також у «Словнику чужослів» виокремлено український термін *серцевидний* і подано до нього відповідник *серцевиглядний* [11, с. 334].

Отже, слова з соматичним компонентом **карді(о)-** та українським відповідником **серц(е)-** позначають: процеси; назви захворювань; належність до серця, або дію на нього; прилади; осіб за фахом; назви наук, спеціальностей; клітини, роди.

Опрацьовані терміни не відповідають ознакам однозначності (наведено полісемію таких лексем) й мають синонімію (наведено синоніми як до слів чужомовного походження, так і їхні українські відповідники).

Компонент **карді(о)-** не поєднують безпосередньо з українськими основами. Більшість компонентів – це компоненти чужомовного походження, що мають конкретне лексичне значення, яке збережено цілком або частково в похідних словах. Слова з **карді(о)-** й **серц(е)-** не взаємозамінні.

О. Самолисова й А. Ніколаєва зазначають, що «фахова термінологія повинна бути уніфікована і доведена до користувача у формі, яка б вимагала якнайменших зусиль у користуванні» [7, с. 203]. Медицина не стоїть на місці, з'являються новітні методи діагностики хвороб, нетрадиційні методи їхнього лікування, отож, виникає потреба у творенні нових термінів, а також в уніфікації їхньої граматичної структури. Медичне термінотворення є спільною справою і медиків, і мовознавців. То ж працюймо над створенням єдиної медичної номенклатури.

1. Дидик-Меуш Г. М. *Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. М. Дидик-Меуш ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2001. – 19 с.*
2. Кочан І. М. *Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології : навч. пос. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.*
3. Лепеха Т. В. *Лексико-семантичні та словотвірні структурні особливості судово-медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лепеха Таїсія Василівна ; Дніпропетровський держ. ун-т. – Д., 2000. – 19 с.*
4. Литвиненко Н. П. *Тлумачний словник медичних термінів : рос., лат. та укр. мовами : для лікарів, науковців, студ. мед. навч. закл. / Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2010. – 848 с.*
5. Місник Н. В. *Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Місник, В-во. НАН України. Ін-т української мови. – К. : ДУМ, 2002. – 20 с.*
6. *Новий словник іношомовних слів / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк ; За ред. Л. І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.*
7. Самолисова О. *Поняття «термінологія» та деякі аспекти українського медичного термінотворення / О. Самолисова, А. Ніколаєва // Українська термінологія і сучасність. – Вип. VI. – 2005. – С. 201–204.*
8. *Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда : В 2-х т. – переклад 30-го, амер. вид. – Л. : НАУТІЛУС, 2007. – Т. 1. – 1248 с. ; Т. 2. – 1024 с.*
9. *Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник : У 2-х т. / За ред. Л. Петрух та М. Павловського. – Л. : Вид. спілка «Словник» Львів. мед. ун-ту, 1995. – Т. 1. – 651 с. ; Т. 2. – 786 с.*
10. Цісар Н. З. *Вторинна номінація в системі української медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. З. Цісар ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 18 с.*
11. Штепа П. *Словник чужослів / Павло Штепа. – Торонто : Вид. Й. Гладун і сини, 1977. – 452 с.*